

holder deg oppdatert

kronikk@dagbladet.no

Rettsoppjøret etter krigen må studeres, både rettslig, politisk og sosialt – og i siste instans moralsk.

Oppgjøret som forsvant

Av Ivo de Figueiredo

Rettsoppjøret etter krigen stilte over 46 000 nordmenn for retten, mens hele 92 000 ble etterforsket for den kanskje mest alvorlige anklagen en samfunnsborger kan utsettes for: landsforræderi. Det samme oppgjøret brakte dødsstraffen tilbake, og var alt i alt en enorm moralsk og samfunnsmessig belastning. Alt dette uten at ettertidens historikere og jurister har fått et synderlig interesse. Hvordan har dette vært mulig?

Selv om det ikke har manglet debatt om oppgjøret de siste 55 årene, har de færreste funnet det brytet verdt å underlegge oppgjøret noen nærmere analyse. Det eneste verket som tar for seg rettsoppjøret i noe omfang, er Johs. Andenæs' bok, «Det

«NS-kretser har forsøkt å fri seg fra vanære»

ler og spesialstudier.

Dette gapet mellom oppgjørets samfunnsmessige betydning og forskernes interesse, mellom virkelighet og vitenskap, er mildt sagt påfallende. En forklaring kan selvsagt være at oppgjøret ble gjennomført med så stor grad av konsensus og etter så tilforføyelige retningslinjer, at få har funnet grunn til å legge det under lupen. Allerede i 1962 ble slike signaler gitt med utgivelsen av den omfattende rapporten fra det offentlige utvalget som var satt til å undersøke gjennomføringen av rettsoppjøret, «Om landssvikoppjøret». Sammen med Andenæs har denne rapporten mer enn noe annet signalisert et «alt er vel», og den rungende tausheten for øvrig tyder på at de fleste har slått seg til ro med dette.

Unntaket er de landssvikdømte selv. Fra tidligere NS-kretser er det blitt ført en vedvarende kamp for å fri seg fra det vanærende stemplet man ble påført i årene oppgjøret pågikk fra 1945 til 1951.

Men det er ingen grunn til å overlate problematiseringen av oppgjøret til deltakerne selv. For det første ligger ennå så mange sider ved oppgjøret i mørke, at denne kunnskapsmangelen alene gjør det meningsløst å erklære oppgjøret for (historisk sett) avsluttet. Mens vi vet mye om begrunnelsene for oppgjøret, vet vi fortsatt lite om hvordan det norske rettsapparatet mestret denne enorme utfordringen i praksis. Klarte man å gjennomføre oppgjøret etter intensjonene, det vil si både strengt, omfattende og rettfærdig? Vi vet at straffen for noenlunde samme type gjerninger varierte sterkt avhengig

av når man ble dømt, og kanskje også hvor man ble dømt. Det første innebar i klartekst at man ble dømt mildere, til dels betraktelig mildere, etter hvert som tiden gikk. På samme måte kunne to mennesker få svært ulike straffer for samme forbrytelse, selv om de ble dømt samtidig.

Urettfærdig? Ikke nødvendigvis. I norsk strafferett er det engang slik at det ikke er forbrytelsen som dømmes, men forbryteren. Formildende og skjerpene omstendigheter spiller avgjørende inn på straffutmålingen. Tilsvarende er det ikke uvanlig å dømme mildere jo lenger tid som har gått siden forbrytelsen fant sted.

Spørsmålet er selvsagt om straffeforvariasjonene i rettsoppjøret holder mål i praksis; var variasjonen rettfærdig, det vil si basert på et rimelig og forutsigbart skjønn, eller var den snarere tilfeldig og dermed urettferdig? Dette vet vi ikke nok om i dag. Sikkert er det imidlertid at en studie av rettsoppjøret vil kunne avsløre hvordan rettfærdighetsmekanismene i det norske rettssystemet fungerte i møte med dens største utfordring noensinne.

rettsoppjøret

Rettsoppjøret etter krigen var en belastning, men hadde også stor betydning. Ennå ligger mange sider av det i mørke, og historisk sett er det ikke avsluttet. Nå skal en gruppe forskere, blant dem artikkelforfatteren, bruke fem år på å finne ut hvordan vi har klart å overkomme denne vår nære fortid.

RETTFERDIG? Medlemmer av NS ble arrestert, som her i Akerhus, mens de som arbeidet for tyskerne, gikk fri.

Foto: SCANPIX

fen enn hva vedkommende hadde gjort. I skjerpene retning virket også beviselige overgrep mot landsmenn. Hvordan slo straffen ut for overgrep på en motstandsmann i forhold til mishandling av serbiske og russiske krigsfanger?

Derneft representerer rettsoppjøret et bredere og dypere problemfelt enn vi kanskje først tenker oss. I bunn og grunn markerer oppgjøret en overgangspågang mellom krig og fred, mellom diktatur og demokrati. På den ene siden var oppgjøret resultat av en maktkamp som pågikk under hele krigen, og delvis under oppgjøret selv. Denne kampen sto om «den nasjonale legitimitet», og ble ført mellom ulike grupper nordmenn, med NS og Nygaardsvolds regjering som ytterpunkter og Administrasjonsrådet som midtpunkt, det gjenværende Stortinget, fagbevegelsen, Hjemmefronten og andre grupper imellom. Det er viktig å huske på at det bildet vi har av oppgjøret i vår nasjonale kollektive erindring, i virkeligheten er utfallet av en maktkamp og en debatt, der ulike alternativ, motiv og beveggrunner gjorde seg gjeldende.

Samtidig peker oppgjøret like mye framover som bakover, ved å inngå som et ledd i det norske samfunnets bestrebelsers på konsolidering og integrasjon i møte med en ny æra. Slik sett må oppgjøret betraktes som en overgangspågang og som etablering av ny orden. I hvilken grad ble oppgjøret utført med tanke på det som skulle komme? Og hvem utformet? Hvor mye spilte opinionspresset inn i forhold til et mulig samspill mellom elitegrupper, deriblant de politiske partiene? Hadde det harde oppgjøret med NS-medlemmene også en politisk funksjon, ved at kravet om et strengt oppgjør ble rettet mot en stor, men avgrenset gruppe, med en samlet effekt på storsamfunnet som resultat?

Uansett var det neppe noen som tok full høyde for konsekvensene av den massive kriminaliseringen av NS-medlemmene. Arkitektene bak rettsoppjøret tenkte selv at en hard og omfattende reaksjon mot

NS-medlemmene ville gjøre det lettere for dem å komme tilbake til samfunnet etter at gjelden var betalt. Men for den sosiale dommen finnes det i virkeligheten ikke noe amnesti, og brennmerkingen av landsvikerne vil antagelig virke helt til den siste av dem er borte.

Oppgjøret må altså studeres både rettslig, politisk og sosialt, og i siste instans moralsk. Utfordringen ligger der, og tiden er inne for å forsøke å møte den. Et slikt forsøk finner for tiden sted innenfor forskningsprosjektet «Å overkomme fortiden. Rettsoppjøret etter 1945». Prosjektet er finansiert av Forskningsrådet og ledes av Hans Fredrik Dahl, Jon Elster, Stein Ugelvik Larsen og Øystein Sørensen, med undertegnet tilknyttet som forsker. I løpet av en femårsperiode vil denne forskningsgruppen, supplert av andre forskere og flere hovedfagsstudenter, belyse oppgjøret fra et vidt spekter av innfallsvinkler, fra lovgivningsarbeidet og debatten forut for oppgjøret, til selve gjennomføringen og det varige merket oppgjøret har satt på det norske samfunnet, på de dømte og oss andre.

Blant oppstartede prosjekter er en studie av frontkjemperne, med spesielt blikk på de store variasjonene i straffutmålingen for denne gruppen. Derneft vil den oppsiktsvekkende store gruppen henlegges under oppgjøret studeres, det samme gjelder argumentene til de landssvikdømte selv. Også gjennomføringen av dødsstraffen, den politiske debatten om rettsoppjøret og de tyske krigsforbrytelses saker skal utdypes. Til slutt vil jødernes erstatningsoppgjør studeres med sideblikk til det tilsvarende oppgjøret i Frankrike. Alt i alt er håpet å bringe til overflaten denne viktige biten nær fortidshistorie, og utfylle vår kunnskap om en av de sentrale prosessene som reder grunnen for det norske etterkrigs-samfunnet.

«Oppgjøret var et resultat av maktkamp»

Debatt- og kronikkansvarlige: Arne Foss og Peter Normann Waage

Skriv til: Dagbladet, Kulturredaksjonen, Pb 1184 Sentrum 0107 Oslo

Faks: 22 31 05 00 E-post: kronikk@dagbladet.no

Kronikken på nett: www.dagbladet.no/kronikk/

Kronikk lengden er på maks 8000 tegn inkl. mellomrom.

Debatartikler skal ikke overskride 4000 tegn inkl. mellomrom og kan gjerne være kortere.

© Dagbladet 2001. Ettertrykk forbudt. Dagbladet betinger seg rett til å lagre og utgi alt stoff, også i elektronisk form, herunder å legge stoffet inn i et elektronisk arkiv, og å gjøre det tilgjengelig i tilknytning til Dagbladets internetttjeneste eller i andre publikasjoner. Unntak fra dette må avtales skriftlig.